

Urban Vovk Kritik v zrcalu

Kritika in literatura. Vsak kritik ima neki temeljen občutek oziroma »okus« tega, kar naj bi bila (dobra) literatura, čeprav se tega morda ne zaveda. Kako bi na kratko skušali opredeliti to nekoliko izmuzljivo tiho predpostavko kritiškega akta, torej, kaj je dobra (sodobna) literatura? Zlasti pa skušajte vrednostno opredeliti konkretno zvrst literature, ki vas najbolj zanima oziroma se z njo največ ukvarjate. Na primer: kaj je dober roman, drama, lirika, esej itn.?

Od leta 2008, ko sem začel sodelovati v žiriji za Delovo nagrado kresnik, se daleč največ ukvarjam s slovenskim romanom, čeprav skušam (kritiško) spremljati tudi tekočo produkcijo drugih zvrsti, predvsem kratko prozo in esejistiko, ki me najbolj zanima in nagovarja kot pisca, zato bi morda še najlažje opredelil dober roman, čeprav tudi to nikakor ni lahka naloga. Najpomembneje se mi zdi poslušati svoj notranji kritiški glas, kritiško intuicijo, ki nas pripravi do tega, da se začnemo spraševati o tem, zakaj nam nekaj je ali ni bilo všeč. Okus nas tako daleč ne pripelje, saj mu je čisto udobno tudi v položaju, ko se vse konča z »všeč mi je« ali »ni mi všeč«. O tem, zakaj nam določeno literarno delo pomeni poseben kritiški izziv, zakaj nas kritiško nagovori, je težko določneje govoriti. Zame so takšen kriški izziv nedvomno knjige, ki ne izstopajo ne po veličini in ne po pomanjkljivostih. Prepričan sem, da je lahko kritik najbolj konstruktiven, kadar avtorja, ki je zmožen pisati (veliko) bolje, sili višje, oziroma kadar opozori na neupravičeno spregledano kakovost, kadar lahko vzgaja bralce. Najmanj priljubljena naloga je seveda odvracati netalementirane in neobetavne pisce, čeprav se zdi danes, ko je moč z agresivno samopromocijo čez noč priti do oznake pisatelj, tudi tovrstni »angažma« neobhoden. Pri delu me vrednostno najbolj prepričata vsebinska in oblikovna koherenca, ki ju izkazuje delo. Zato je zelo pomemben posluš za avtorjevo intencijo, ki ga lahko prinese le bralska praksa. Še tako ambiciozna zastavitev nas bo brez ustrezne izpeljave pustila hladne ali nas celo vznejevoljila, po drugi strani pa nas lahko prepriča veliko skromnejše zastavljen roman, ki ostaja dosleden in učinkovit na ravni rabe jezikovnih registrov, pripovednih leg, dogajalne utemeljenosti, posrečenega preigravanja žanrskih določil ipd.

*Kritika in kriza. Beseda kritika vzbuja asociacijo s »kritiziranjem«. Morda neupravičeno, kolikor je kritika etimološka sicer povezana z besedo »kriza« (grško *krísis*), ki pomeni raz-ločitev, od-ločitev ipd. Je torej kritika kot krizno dejanje ločevanje »zrna od plev«? Kako vi osebno vidite kritiko in njeno poslanstvo v sodobni (slovenski) kulturi?*

Lahko bi rekli, da je kriza stalni sopojav kritike, saj se, kot je znano, pri svojih sodbah ne more opreti na neko znanstveno disciplino, ki bi lahko zagotavljala objektivno veljavnost kritiških sodb. Res je, da nas beseda kritika

prej asocira na kritiziranje v smislu grajanja kot pa na analizo, ki je sestavni del vsake dobre kritike. Poleg vrednotenja vidim utemeljenost kritike ravno v analitičnem razbiranju. Ne samo v slovenski, temveč v vsaki sodobni demokratični družbi, vidim poslanstvo kritike v tvornem prepletu obeh omenjenih momentov, saj zagotavljata poznavalski pretres, ki je lahko produktiven tudi za avtorja. Seveda pa se je vedno lažje in udobneje oprijeti nekritičnega hvalisanja kot poznavalskega premisleka, ki mnogokrat pripelje tudi do kakšnega pomisleka.

Kritika in provokacija. Wer schreibt provoziert, je eno od del najznamenitejšega nemškega kritika 20. stoletja Marcela Reicha-Ranickega, ki se ga je prijel tudi stari notorični lessingovski vzdevek Literaturpapst, "papež literature". Kaj mislite o provokativni funkciji literarne kritike?

Nič nimam proti provokacijam, prav nasprotno. Pogosto je dobra kritika tudi (prikrita) polemika z avtorjevimi estetskimi izhodišči ali spoznavno etičnim horizontom dela. Takšne kritike lahko v literarni prostor prinesejo nov premislek in svežino, še posebej če so pri tem jezikovno okretne, iskrive in duhovite, saj se borijo proti samoumevnostim in predvidljivostim, ki so velike ovire za razvoj tega prostora. Vendar provokativnosti nikakor ne gre zamenjevati z žaljenjem in blatenjem, ki nista pravo »sredstvo«, čeprav ju spremlja enaka stast izrekanja, enaka ambicija »povedati svoje« in postaviti stvari na pravo mesto.

Kritika in objektivnost. Kritika je kot v temelju vselej interpretativni akt zavezana subjektivnost, in sicer subjektivnosti kritiškega pogleda. Vendar to verjetno ne pomeni, da zaradi odločilne subjektivnosti, individualnosti kritiške presoje preneha biti intersubjektivno prepoznavna in veljavna, skratka na neki način objektivna. Kakšne so po vašem mnenju prednosti in slabosti izrazito subjektivnega ustroja kritiškega dejanja?

Največja slabost je ta, da je moč kritike (kot kolektivnega označevalca) zaradi tega pogosto omejena na raven najnižjega skupnega imenovalca. Avtor, ki ni zadovoljen s kritiškimi odzivi, se bo ravno zaradi subjektivnega in individualističnega ustroja kritike oprijel njenega najšibkejšega člana in svoj prav dokazoval s sklepanjem od posameznega k splošnemu. Kritike zato namerno ne bo razumel kot seštevek različnih in avtonomnih subjektivnih stališč (ki bi lahko rabil kot nekakšna »slaba objektivnost«), ampak prej kot kolektivnega sovražnika. Na splošno pa velja, da ni subjektivne in objektivne kritike, temveč samo poznavalska, ki si z doslednostjo in kontinuiteto svojega dela prizadeva za najvišje kritiške standarde, in priložnostna, ki teh standardov ne dosega, niti se jih ne trudi doseči, saj njen osnovni namen ni postavljati na tehtnico, temveč reklamirati.

Kritika in metapozicija. Kritiški pogled je vselej neogibno »vzvišen«, in sicer v pomeni, da je »nad« in »zunaj« literature kot take, saj jo mora kritiško (distancirano) presojati, ocenjevati, vrednotiti. Temu primeren je pogosto slog, retorizacija, »to je dobro (uspelo)«, »to malo manj«, »to sploh ne«. Kakšno je vaše stališče do kritiške distance? So kritiške sodbe sploh lahko tako aksiomatične«, celo »logistično« natančne?

Sam tega ne vidim tako. Pri svojem delu nikoli nisem začutil neogibne vzvišenosti, o kateri govorite. Sam jo vidim kot (pod)zvrst literature, kot (para)literarni žanr, v katerem, tako kot povsod drugje, naletimo na dobre in slabe obrtnike. Tudi na omenjeno kritiško retoriko gledam predvsem kot na žanrski stereotip, ki ga znajo dobri pisci raz- ali nadgraditi, tudi ironizirati. Zakonitosti so tu vedno zato, da jih kršimo.

Kritika kot literatura. Nekateri kritiki se s svojim kritiškim pisanjem – izhajajoč tudi iz romantične tradicije – že približujejo nekakšnem polliterarnemu oziroma celo literarnemu zapisu, največkrat v obliki pastiša. Kaj menite o takšnem idealu literarne kritike, ki naj bi se stapljal z predmetom svojega »preučevanja«, namreč z literaturo? Kako bi ocenili svoj lasten slog kritiškega pisanja?

Opisani slog mi ni tuj. Seveda pa se je pri tem treba zelo paziti pretirane literarizacije, saj jo lahko v kritiškem kontekstu hitro zanese v retorično spakljivost, impresionizem, ki postavlja čut pred razum in skoraj nujno prinese odmik od jasnosti, ta pa se mi zdi najbrž kar vodilni cilj vsake dobre kritike. Če je kritika v svojem sporočilu jasna in iskrena, me takšne primesi ne motijo, prej nasprotno: pogosto naredijo tekst bolj zračen in bralsko privlačen.

*Kritika in teorija. Da se teorija (ne samo literarna teorija, ampak teorija v najširšem smislu kot racionalno védenje) vtihotaplja v kritiški diskurz, je najbrž jasno. Toda kako z njo ravnati med konkretnim motrenjem (kar pravzaprav *theoría* izvorno sicer tudi pomeni) oziroma presojo literature?*

Na teorijo gledam kot na neobhoden del kritikove izobrazbe, veliko več pa je odgovorov na vprašanje, kako z njo ravnati. Sam bi zdravorazumarsko rekel, da predvsem ne sme storiti sile tekstu, naj ne rabi kot orodje, s katerim bi kritika »svoj predmet ozkosrčno natezala na nek vnaprej določen kod« (S. Sontag). Idealno razmerje med teorijo in prakso vidim v njunem konstruktivnem dialogu, ko teorija pomaga prepoznavati in pojasniti določene praktične primere, ti pa lahko dopolnjujejo in izpopolnjujejo, če je treba tudi zamajejo, relevantnost teoretskih tez in stališč.

Kritika in institucija. Sodobna sociološko orientirana literarna veda ugotavlja, da je literarna kritika tudi eden izmed instanc moči v celotnem sistemu, ki ga imenujemo literarna institucija. To pomeni, da na eni stra-

ni literarna kritika (poleg »uradne«, akademske teorije, založnikov, literarnih revij, nagrad itn.) definira in stabilizira, kaj je tisto literarno oziroma vrhunsko literarno, kaj ima status vrhunske sodobne umetnosti, kaj je literarni kanon itn., po drugi strani pa mora pisec (literat) vselej računati na ustrezen kritiški »suport«, če hoče uspeti (ali vsaj prodati svoje »literarne proizvode«). Se strinjate s takšnim pogledom? Oziroma, kaj menite o »ideološki« moči literarne kritike? Kako se (vsaj deloma) izogniti institucionalni pogojenosti literarne kritike, kako biti kolikor toliko neodvisen, neobremenjen, skratka ne preveč »trendovski«?

Bolj kot ideološke moči literarne kritike se bojim njene odvisnosti. Tako kot se je kritika razvi(ja)la z razmahom množičnih medijev, se je tudi danes pokazala kot zelo dovzetna in ranljiva za nekatere občutne premike na medijski krajini: prostor zanjo se krči, temeljitost zamenjuje informativnost ipd. Kritika je zato danes pri nas, pa tudi drugod, bolj ali manj prisilno institucionalizirana, saj se zapira prostor za neodvisno kritiko. Vse manjši medijski interes za kulturo in njene resnejše teme ter slabo plačilo, sta literarno kritiko pahnila v odvisnost od založb in marsikdaj tudi od institucije avtorja, saj je postal kritik tako rekoč eksistencialno odvisen od sorodnih dejavnosti, ki so v funkciji založniških programov: spremne besede, uredniško delo ipd. Ta institucionalna pogojenost je seveda nezaželena, a čedalje bolj ultimativna, zato kritike v tem kontekstu ne vidim kot instanco moči, ampak prej kot odraz določene nemoči, ta pa je posledica mnogih zunanjih sprememb, ki so korenito posegle v ustroj literarne institucije.

Kritika in etika. Kritiška praksa se mora podrejati tudi temeljnim etičnim načelom. To je še zlasti pomembno takrat, ko je kritikova presoja literarnega dela izrazito negativna oziroma ko vsaj iskreno razkriva negativne, slabše plati dela. Kako torej »etično korektno« »raztrgati«, če sploh, literarno delo?

G. Benn je nekje zapisal, da prinese medlost več slabega kot pa trdota, vendar je takšno vodilo – zlasti v tako majhnem prostoru, kot je slovenski, kjer se »vsi poznamo« in so zamere lahko hude in dolge, neodvisne kritike pa, kot rečeno, skoraj ni več – zelo težko dosledno upoštevati. Iskrenost mora seveda ostati nadrejena takšni ali drugačni vrednostni naravnosti. O čemer se ne moremo svobodno izreči, o tem moramo molčati, bi lahko bila etična maksima današnjega umetnostnega kritika. Etična korektnost, o kateri govorite, pa je zelo odvisna od vsakega posameznega primera. Vehementno se znesti nad literarnim prvencem bi topogledno po moji oceni lahko bilo problematično, povsem drugače je, ko cenjeni in uveljavljeni avtor objavi slabo oblikovan polizdelek ali sicer spretno spisano, a že kdovekatero (svojo) variacijo na staro in prežvečeno temo. V takšnem primeru je raztrganje lahko veliko bolj produktivno kot spužvasta diplomacija.